

YU ISSN 0514-6143 / UDK 801 (05)

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XXVII—XXVIII

*ПОСВЕЂЕНО АКАДЕМИЦИМА МИЛКИ ИВИЋ И ПАВЛУ ИВИЋУ
ПОВОДОМ 60-ГОДИШЊИЦЕ ЖИВОТА*

Н О В И С А Д
1 9 8 4 - 1 9 8 5

АНТРОПОНИМСКИ ЕЛЕМЕНТИ У СРПСКОХРВАТСКИМ ФРАЗЕОЛОШКИМ И ГНОМСКИМ ОБРТИМА

ЕГОН ФЕКЕТЕ

Овај је рад посвећен разматрању: 1. употребе, 2. порекла и 3. значења антропонима (и посесивних антропонимских придева) у српскохрватским изразима, изрекама, пословицама, афоризмима и сл. — пре свега на материјалу језика¹, а мање с њиховог теоријско-лингвистичког аспекта². Овде треба одмах напоменути: антропоними нису, дакако, једина врста онима који се јављају у говорном амбијенту који анализирамо; антропоними се, међутим, јављају понајчешће (поред топонима, етника, оронима, ктетика и других), па ћемо се, већ и услед ограниченог простора, у овој прилици задржати само на њима. За то постоје и други разлози, они које антропониме унеколико и начелно одликују од осталих ономастичких елемената који се сусрећу у фразеолошко-гномским обртима језика³.

Прелиминарно теоријско питање које се готово увек намеће када се поведе реч о фраземама⁴, нарочито код нас, јесте: где су границе које одвајају „обичан”, регуларан реченични исказ или лексичку комбинацију од фразео-

¹ Извори којима смо се служили били су: Вук, *Српске народне пословице*, изд. Просвета, Београд 1964; Ј. Матеша, *Фразеолошки рјечник хрватској или српској језика*, Загреб 1982; Д. Андрић, *Речник жаргона*, Београд 1976. У појединим случајевима, где нисмо нашли потврде у наведеним изворима, служили смо се другима, а и пребирањем по властитом сећању или присећању других који су нам могли пружити податке.

² Са тог аспекта, ова је проблематика била не једном предмет пажње истраживача, како оних на страни, тако и у нас. Од наших аутора поменућемо посебно рад Д. Рагуџа, *Власитија имена у фразеологији*, *Onomastica Jugoslavica* књ. 8, Загреб 1979, 17—23, а од страних рад М. Леонидове, *Пословици и поговорки с ономастичен компонент (в руския, българския и немския език)*, *Съоставително езикознание*, књ. 4, Софија 1982, 13—20. (У раду је наведена и најновија литература од око 18 библиографских јединица, углавном аутора совјетске лингвистике који се овим питањима баве).

³ Реч је, пре свега, о томе да антропоними нису тако децидирано везани за свој конкретни денотат као, рецимо, топоними или хидроними (исп. о томе детаљније напред).

⁴ Д. Рагуџ (н. д. 17) вели да се за изразе лингвистика (фразеолингвистика) служи различитим терминима: фразем, идиом, те — фразеологизам, за које вели да је као термин устаљен већ и у нас (иначе, по њему, најчешћи у совјетској лингвистици). Мада је тачно да се „фразеологизам” среће у литератури, неће бити да је препоручљив, из простог разлога што није у складу са системом наше језичке творбености: суфикс *-изам* углавном означава у нашем језику: правац, период у науци, уметности, филозофији и сл. (исп. марксизам, реализам, структурализам итд.), позајмљенице или карактеристичне лексеме језика чије је име у основи (кroatизам, србизам, турцизам итд., исп. детаљније: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, чл. 557), па је препоручљивије узимати термине: фразем(а), фразеолошки израз, фразеолошка јединица итд. — што је уобичајеније, уосталом, у нас, па не би требало подражавати совјетској (свакако новијој) терминологији.

лошке јединице, ову од пословице и сл.⁵ Не желећи овде да се теоријским анализама удаљујемо сувише од саме грађе, напоменућемо само толико да под фразеолошким изразима и обртима подразумевамо (сврставамо) све оно што представља извесну мање или више усталењу синтагматску или реченичну комбинацију (идиоматичну везу, елиптични исказ или реченичну целину) у којој саставни лексички елементи не значе оно што значе ван те везе (не могу се буквално разумети и дословно превести на други језик), већ најчешће имају померен, метафорични семантички садржај или представљају стилистички уходан поредбени еквивалент, представљају специфичну врсту номинализације (етикете) или др. с карактеристичном семантичком двослојношћу⁶, тј. регуларним значењем и конотативном вредношћу⁷ која мора бити позната у акту говорне комуникације.

Што се тиче синтаксичко-структуралног лика (окружења) у којем се антропонимијске речи јављају, можемо разликовати неколико ситуација:

1. налазимо их у синтагматски усталењим комбинацијама које, иако функционирају у ширем, али произвољном контексту, имају извесну називну, номинациону (етикетску) функцију, обично бар с једном метафорички преосмишљеном компонентом⁸. У такве убрајамо изразе као: *Алуји Авиусиј (Алујсиј)* (= лакрдијаш у циркусу или уопште) (РС⁹); *Ахилова њеџа* (= најосетљивије место, слаба страна, слабост, мањкавост) (Ф)¹⁰; *Адамов/Евин косијим* (имати, носити, бити у . . .) (= голо тело, бити го/гола) (Ф); *Алајбејова слама* (= оно што нема власника, о чему нико не води рачуна, што се може немилује трошити, расипати) (Ф); *ћорава Анђелија* (= мартовска вејавица, мећава, јак ветар

⁵ Иако се, теоријски, пословице могу оделити од фраза и других изреча (с обзиром на своје посебности) међу њима је ипак граница често лабилна. Отуда се у описним речницима (нпр. у Речнику САНУ или Речнику МС и МХ) често пословице сврставају под „изр.“ (= израз), а не под категорију „НПосл.“ (= народне пословице). Полазећи од тога да, кад је реч о антропонимским елементима, нема битне разлике налазе ли се они у фраземама или пословицама, ми их у разматрању не одвајамо. Мишљење М. Леонидове да властита имена у пословицама немају једнаки статус са онима у „фразеологизмима“ (значање, по њој, у пословицама може да буде у антропонима вишезначно; не може да добије „нулто“ значење и не може да има статус апелатива) (н. д., 19) изведено је на основу недовољног броја примера и не може бити прихватљиво.

⁶ О теоријским поставкама „наше лингвистичке праксе“ у вези с фразама реферише Д. Рагуџ (н. д., 18) с наслоном углавном на А. Манека и Ј. Матеша. Искрпнији и бољи преглед ове проблематике, како у нас тако и у совјетској лингвистици (с посебним освртом на теоријске поставке В. Виноградова и других), пружила је И. Грицкат приказујући *Немачко-српскохрватски фразеолошки речник* Павице Мразовић и Ружице Приморац, ЈФ XXXVIII, Београд 1982, 173—182).

⁷ При томе, дакако, немамо на уму „угодне“ и „неугодне конотације (сензације) и асоцијације“ о чему говори Д. Рагуџ (н. д., 20) у вези с именима попут: *Тврџко, Домајој* и сл. одн. „типичним именима за поједине народе, регије (особито у вицевињама)“ као: *Мујо*, тандеме *Хусо* и *Хасо* (= просечан Босанац), *Јанез* (= Словенац), *Фриц* (= Немац) и др., јер такви случајеви (једночлани „изрази“, у ствари — самосталне речи у пренесеном, метафоричном значењу) не улазе у оквир нашег разматрања. У вези с тим вредно је поменути мишљење Д. Рагуџа (које није само његово) да такве речи са синтагматским изразима имају ту заједничку црту што „имају нешто заједничко с опћим именима / именицама; имају, како он вели, релативно опћи карактер“ (н. д., 20). Ово је начелан став који неће бити нетачан, али ни тачан (важећи) за све типове фразама (исп. о томе касније у раду).

⁸ Не узимамо, дакле, у обзир условне номинације типа: *Ренијенски зраци*, *Морзеова азбука*, *Брајово писмо*, *Белов телефон*, *Менделејев систем*, *Литјаторина теорема* и сл.

⁹ (РС) = Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ. Дефиниције нису увек идентичне онима које се налазе у наведеним изворима. Ознака извора је само сведочанство за сам фразем.

¹⁰ (Ф) = Фразеолошки рјечник Ј. Матеша (исп. напомену 1).

са снегом) (Ф); *Аријусове/аријусовске очи* (= велика пажљивост, очи које све виде, запазе) (Ф); *Аријаднина ниш* (= спасоносно средство) (Ф); *храм божице/боиње Аиене* (= универзитет, свеучилиште) (Ф); *Адамов њрех* (= по веровању Јевреја, хришћана и муслимана, први људски грех који су први људи Адам и Ева начинили узевши плод са „дрвета познања добра и зла”, због чега је кажњен цео људски род) (РС); *Адамско колено* (= племенит човек, племенито колено) (Ф); *Евино колено* (= жена уопште) (Ф); *баба Марија* (= март месец, обично кад је са снегом, с наглим променама времена) (Ф); *Дамоклов мач* (= непрестано претећа опасност; тежак, неугодан посао и сл. као неиспуњена обавеза) (Ф); *Евин син* (= човек, људско биће, смртник) (Ф); *Гордијев/гордијски чвор* (= тешко решив проблем, замршена ствар) (Ф); *Ауијеве/Ауијине шитале* (= веома прљаво и запуштено место (по грчком миту), оно што треба темељно очистити (К¹¹)); *Сизифов њосао* (= узалудан посао, рад без сврхе и смисла) (Ф); *Херкулов њосао* (= тежак посао, надљудски напор) (Ф); *Колумбово јаје* (= изненадно откриће, решење каквог проблема) (Ф); *Јудин њољубац* (= издајнички поступак под велом пријатељства) (Ф); *Пејшар и Павле/Павао* (= свако) (Ф); *женски Пејко (џејко)* (= мушка особа која се бави „женским” пословима) (Ф); *Пирова њобеда* (= победа с превише жртава, бесмислена победа) (Ф); *соломонски суд/решење* (= мудар суд, мудро решење) (Ф/Е)¹²; *Појемкинова села* (= обмана, варка, наочиглед изврсно, а у ствари лоше стање) (Ф); *неверни Тома/Томо* (= онај који не верује, сумња у све) (Ф); *лењи Гаша* (= лен човек, леништина) (Е); *Кашница за све* (= који ради све послове, служавка) (Е); *Винко Лозић* (= вино) (Ф); *Хомерски смех* (= гласан, бучан смех) (Ф); *килави Радован* (= неспособан, нејак човек) (Е); *Кир-Јања* (= тврдица, шкртац) (Е); *блајо цара Радована* (= силно благо које нико не може наћи, недостижно богатство) (Ф); *Танталове муке* (= велике, несносне патње) (Ф).

Вероватно је индикативна чињеница да фразеолошке номинације овога типа налазимо веома распрострањене и у савременом, колоквијалном језику, посебно у шатровачком или ђачком аргоу. Релативно је грађа за ове типове фразема најбогатија, о чему веома илустративно сведочи грађа Андрићевог Речника жаргона. Поред устаљених, већ уходаних синтагми, налазимо у њему и мање познате, па и такве за које би се рекло да су чисти хапакси. Но, и они сведоче, ако ништа друго, о томе да се и у најновије време за означавање какве нове семантике веома радо прибегава фрази с антропонимским елементима. Поготово када се ради о појмовима или значењима с извесним ироничним, хуморним или ласцивним садржајем или призвуком. При томе се запажа и манир да се фраза понекад гради исконструисаним антропонимима, стилизованим од апелативне лексике, од којих су неки сасвим егзотични. Исп.: *џајна-Мајна* (= стручњак, ауторитет за нешто, вођа, шеф) (А)¹⁴; *радио-Милева* (= трач, непоуздана вест; жена која много и свашта прича) (А); *мајмун-Бока* (= мушки полни орган) (А); *Димче чукаш* (= силедија) (А); *муда/буца Мар-*

¹¹ (К) = В. Клаић, Рјечник страних ријечи и израза (исп. напомену 1).

¹² (Е) = Е. Фекете (потврда аутора овог града).

¹³ Мада има ситуација када није сасвим поуздано ради ли се о властитом имену или апелативној лексеми (исп. Циле-Миле : циле-миле и сл.), није јасно зашто је у(ф) фразему *Танталове муке* и у натукници и у примеру (редакцијском) придев *Танталов* написан малим словом, кад је реч о митолошком лику краља Тантала (исп. нпр. Клаићев Рјечник, с. в. Танталове муке).

¹⁴ (А) = Д. Андрић, Речник жаргона (исп. нап. 1).

јанова (= којешта, хоћеш, јест!) (А/Е); *сиројџа Милева* (= јадник); (А); *Белмондо-наочари* (асоц. на филмског глумца који носи тамне наочари) (= масница, модрица на оку) (А); *Бризискино колено* (= ћелавко) (А); *Гаринча на квадрант* (по бразилском фудбалеру из 60-тих година) (= заљубљени магарац, заћорен до ушију) (А); *Радојка и Тине* (= аутобус градског саобраћаја са приколицом спојеном платформом која је споља заштићена гуменим хармоникастим омотачем) (асоц. на познати дует хармоникаша Радојке и Тинета Живковића) (А); *Десанка Шакић* (= десна рука, онанија) (А); *Леванка Шакић* (= лева рука, онанија левом руком) (А); *Звонко Сјасић* (= школско звоно за крај часа) (асоц. на спас) (А); *Трчко Трчковић* (= поштар, курир) (А); *Пејшар Кочић* (= јединица, слаба оцена) (асоц. на колац) (А); *Љушићимир Љушићимировић* (= онанист) (А); *Милић од Мачве* (= онај који споро вози) (асоц. на милети) (А); *леђа Ивана Грозног* (= школска табла) (А); *Јао Пао* (= импотенција) (А); *Шано душо* (= Лудак) (А).

2. Другу скупину фразема чине оне лексичке комбинације које налазимо у склопу елипсоидних или идиоматских веза које представљају извештај отворени израз, такав који тражи синтаксичко-семантичку допуну, уходуану или произвољну. Могу бити различитих граматичких конструкција, представљати различите делове реченичних целина и, дакако, могу имати веома разноврсна значења. У ту групу израза уврстили бисмо фраземе као: *Зар и ти, сине Брујше* (= каже се ономе од којег се не очекује учињено, обично непријатно, непријатељско дело) (Е); од *Адама и Еве* (потичати, причати и сл.) (= од давнина; надугачко и нашироко) (Ф); од *баба-земана* и од *цара Шћейана* (= Бог зна од кад) (ВП); од *Кулина бана* (и добријех дана) (= из далека, од давнина, из старих добрих времена; надугачко и нашироко (причати, започети и сл.) (Ф); за *Кулина бана* (збити се или сл.) (= у давна, прадавна времена) (Ф); од *Пониција до Пилаја* (ићи, слати кога и сл.) (= обијати прагове тражећи што, слати кога овамо-онамо, обично узалуд) (Ф); о *Ђурињу* петку (вратити, доћи и сл.) (= никада) (Ф); *Циле-Миле/циле-миле* (нема ту, нема у мене итд.) (= не знати за шалу, не попуштати) (Ф); *Миле-Лале* (миле-лале) и *Лиле-Миле* (лиле-миле) (бити према некоме, бити негде и сл.) (= попустљиво, лако, пријатељски, с пажњом) (Ф); *Пејшар* и *Павле/Павао* (бити ту и др.) (= свако) (Ф); *Јово* наново (хајде, дај и сл.) (= све испочетка, наново (почети, радити и др.) (Ф); кад црни *Марко* у рог затруби (= никада) (ВП); по правопису/граматици баба *Смиљане* (писати, говорити и сл.) (= немају основна знања из граматике, правописа и сл.) (Е); у *Абрахамово* крило (отићи, бити примљен и сл.) (= умрети) (Ф); краљ *Милан*¹⁵ (бити, постати) (= одлично стајати, сјајно проћи) (Е); куку, *Тодоре* (= тешко мени, страшно) (Е); бога *Јокиног*¹⁶ (видети, знати и сл.) (= нимало, баш ништа) (Ф); *Маркове* конаке (обећавати, причати) (= немогуће ствари, измишљотине причати, обећавати) (Ф);

¹⁵ Овакви фраземи се често јављају у облику целовите реченице. Међутим, нормално се, у ствари, надовезују на претходно саопштење без којег се, иначе, не реализују (нпр. „Ако данас положим овај испит, бићу краљ Милан“ (Е). Исто важи и за остале фраземе овога типа у овој групи, мада има случајева када се између правих реченичних и зависно реченичних фразема граница не може чврсто поставити.

¹⁶ У (Ф) је лексема „Јокин“ третирана као апелатив (наведена је малим почетним словом) што неће бити исправно; реч је о присвојном придеву властитога имена *Јока* које је потврђено и као мушко име, и као хипокористик од *Јована / Јованка*, и као женско име и као презиме (исп. РС).

Милутину полутину (ВП)¹⁷ (= надмудрити кога у рачуну, приликом деобе нечега); *Јанко* и *Марко* (ти је ту и др.) (= свакојаки свет, свако) (Ф); У колквијалном језику одн. жаргонском изражавању налазимо фраземе које, као по правилу, имају узвично значење, којима се исказује став, расположење, однос према ономе што се главним контекстом казује. Такве су фраземе: *цврц*, *Милојка* (= није него, ма хајде, ма шта ми рече) (Е¹⁸); *терај*, *Ленка* (= настави, море, не води бриге, није важно и сл.) (Е¹⁹); *шије ми га Ђура* (= ма немој, неће бити, пази да није) (Е²⁰); *мани га (се) Мишо* (= хоћеш, јест, ма немој; ништа нарочито) (А); си *Миле* (= да, добро, важи, како да не) (А); *шатро Мика, Пера, Лаза* (пази да није, којешта) (Е²¹); *уфте, Мико* (зар, стварно? ух) (Е²²).

3. Веома разгранат фразеолошки фонд налазимо у синтаксичким структурама поређења. Поређење најчешће исказује — начин вршења дате глаголске радње, одн. ређе, досликава појам какве особине. Фраза обично представља целовит реченични исказ (што је карактеристично за пословице), мада не увек. Друга значајка ових фразеолошких конструкција је у томе што антропоними обично подразумевају реалне личности, и уколико се у говорној реализацији зна о коме је реч (о каквој ситуацији) и значење поредбе ће бити тиме јасније. У противном — поредба је чисто стилистичко средство, што, с друге стране, омогућава да се у категорији поредбе инфилтрирају и антропоними који имају нулто значење (не реферишу ни о каквој конкретно датој личности). Забележили смо следеће поредбене фраземе: *стоји/држи се као дрвена Марија/дрвени Језус (Језуш)* (= држи се усиљено, укочено) (Ф/Е); *лежати као Лазар* (= бити непомичан, убог, напуштен) (Ф); *јак као Краљевић Марко* (Ф); *стар као Мејузале/мејузалеми стар* (Е/Ф); *(о)прати руке као Пилај* (= скинути, скидати са себе сваку одговорност) (Ф); *наћи се као Пилај* у Вјеровању (у Креду) (= затећи се, наћи се негде случајно, непозван) (Ф); *проћи (првести се) као Јанко на Косову* (= проћи, провести се врло лоше, настрадати²³) (Ф); *изгледају (носе се) као Давид и Голијат* (= каже се кад је од двојице један висок, јак, а други мали, слаб²⁴) (Е); *изгледају као*

¹⁷ (ВП) = Вук, Пословице (исп. нап. 1), Вук и ВП коментарише: Приповеда се како је нека жена имала сина Милутина и три пасторка, па умесивши три колача дала сваком пасторку по један говорећи: „Ево вам свакоме по један колач, а ви моме Милутину дајте само по полутину”.

¹⁸ Нпр. „И ти кажеш да си преварио оног лупежа. Цврц, Милојка” (Е). Није увек једноставно одгонетнути откуд баш дато име у таквим изразима. Повод може бити различит али се не може увек открити. У овом случају чуо сам да постоји некаква песмица у којој се налазе стихови: „Цврц Милојка бабина / или: царева / девојка”, где се „Милојка” римује са „девојка”. Могуће да је отуда фразем осамостаљен ушао у разговорни језик.

¹⁹ Нпр. „Ми баш претерали с тим весељем. — Ма није важно, терај, Ленка докле год можеш” (Е). И ова фразама везује се за неку, песмицу са стиховима: „Терај Ленка Риђу и Зеленка / Риђа хоће, ал’ Зеленко неће. . .” где се римују „Ленка” са „Зеленка”; вероватно је идентичан случај као и у претходном изразу (исп. напомену 18).

²⁰ Типично шатровачки израз. Нпр. „Зар ти да поклониш некоме толики новац. Е шије ми га Ђура” (Е).

²¹ Нпр. „Даће ти он то, шатро Мика, Пера, Лаза” (Е).

²² Нпр. „Зар и он овде? Уфте, Мико” (Е).

²³ Вук у (ВП) вели: „Приповиједа се да су једном — Сибињанин Јанко и Секула — утекли с Косова само са дванаест људи, па и то чак преко Дубровника”.

²⁴ Према библијској легенди по којој је мали Давид у двобоју убио огромног Филистејца Голијата.

Паи и *Паиашон* (= један је веома висок, други низак растом) (Е); Одвалио као *Марко* на Косову („Што се онђе није десио?“) (ВП); удесио га као *Паниа* питу (= добро га је истукао, пребио) (Е); крпи као *Фаиа* питу (ВП); прислио се као *Ситојан* у пошљедње („каже се кад ко задоцни“) (ВП); смео се као *Маре* у сватовима (ВП); смеје се као луда *Насиа* (Е); коштати као светог *Пејфра* кајгана (= стајати прескупо, превише платити за нешто) (Ф).

Из савременог жаргона: прешао га као *барба-Жване* пругу (према лику из домаћег ратног филма) (= доскочити некоме, надмудрити некога) (Е); лупа као *Максим* (максим?) по дивизији (= говори глупости) (Е); разуме се као *Марица* у крив . . . (= нема појма о нечему стручном) (Е)²⁵.

4. Највише материјала из антропонимије срећемо у целовитним реченичним комплексима, нарочито карактеристичним за пословице и афоризме. Таквих је обрта премного и немогуће их је комплетније у овако ограниченом раду навести. Само Вукова збирка пословица обухвата око 300 личних имена²⁶. Навешћемо стога само неке, које су и данас у већој употреби, и само покоју од ређих: Касно *Јанко* на Косово стиже (= задоцнио си, касно си се сетио) (Ф); нема за *Јанка/Рајка* капа (ни у Цариграду) (= каже се кад неко не може да пронађе, купи (по мери) оно што тражи) (Е); Сјаши *Курџа* да узјаши *Мурџа* (= променом личности ништа се реално није променило) (Е); Прави се *Тоша/Тошо* (= прави се невешт, наиван) (Ф); Ако неће брег *Мухамеду*, мора *Мухамед* брегу (= кад се нешто не може без муке, олако, онда нема другог избора већ се мора и помучити) (Е); Жив ми *Тодор* да се чини говор (= кад се узалудно прича, тек да се нешто прича) (ВП); Два лоша убише/избише *Милоша* (= двојица често више значе него један) (Е/ВП); *Марџин* из Загреба, *Марџин* у Загреб (= губити бескорисно време, вратити се необављена посла) (Ф); Испод *Мире* (мире) сто ђавола вире (= наизглед мирна особа, али у ствари враголаста, префригана) (Е); Беспослен *Мујо* фишеке савија (= беспослен човек се свакојаким беспослицама забавља) (ВП); Куд сви Турци, ту(д) и мали (ћелави) *Мујо* (голи *Хасан*) (= куд већина ту и остали, па како буде) (Ф); Ударио га *Винко Лозић* у главу (= опио се) (ВП); Удри, *Јово*, наново (= не клони духом) (ВП); Ко о чему, *Рабо* о уштипцима (= кад неко стално о истом говори) (ВП); *Тодоре*, сваки дан то горе (ВП); Сачувао те Бог од *Хасана* диздара и његова кривога кантара (ВП); Ко је гођ сирац, изио, браца *Миливоја* крв шикала (= кад на некога за свашта кривицу бацају) (ВП); *Лазо* лаже, а *Мајо* маже (= један лаже, а други полагује) (ВП); Има и *Паица* топуз, али у бисагама (= „кад се ко хвали оним што нема при себи; Паица је био бег у Невесињу“) (ВП); Свети *Лука* снијег захука = „Кад дође Св. Лука, 18. октобар, онда може и снег ударити“) (ВП); Правити се праведним *Јосифом* (= правити се невиним, безопасним) (Ф); Кад је преша: ђе си *Пеша*? Кад није преша: оклен си *Пеша*? (ВП).

Забележили смо у жаргону само неколико оскудних примера: Пеглати *Лазу/Јбуљати Марка* (= мастурбирати) (Ф/Е); Певнути *Ријолејо* (= повраћати) (А); *Хичкок* је изабрао за вас (= писмени задатак из математике) (А).

Оно што се из оваквог прегледа материјала намеће као једно од првих питања јесте: Откуда антропонимска имена, као имена личности, у фразама које, начелно, имају општи карактер и откуда баш — та имена која су у њима

²⁵ Овдје ни издалека није начињен исцрпан списак фразама. Веома велики број оних у пословицама и афоризмима немогуће је овде навести, па смо се одлучили само за неке, познатије или које имају илустративни значај.

²⁶ Исп. Регистар личних имена (н. д., 663—665).

реализована? Одговор, рекло би се, није увек једноставно открити, али се у неким случајевима доста јасно назире:

1. Један, несумњиво значајан слој имена представљају она иза којих стоји *тачно одређени* „*коноџаји*“, лице које је идентификативно, препознатљиво. Дакако, „препознатљивост“ је условљена ствар, зависна од информисаности или образованости актера говорне комуникације; објективно, међутим, у изразима овога типа функционирају антропоними чији су „конотати“ сасвим одређене историјске или легендарне личности, особе из библијских прича, грчке, римске или хришћанске митологије, религиозних текстова, историје, народних предања итд. Избор имена, најчешће, није произвољан, већ битан елемент из којег проистиче цела семантика израза. Тако, на пример, фразама „од Адама и Еве“ (која може имати варијанту „од Кулина бана“) означава оно што је „од давнина“ управо зато што су у датом случају појмови Адам, Ева (одн. Кулин Бан) личности које су живеле (или се верује да су живеле) у давна, прастара времена и што се тај семантички еквивалент („давно“, „врло давно“) везује управо за те личности (евентуални парафраземи: „од Јанка и Марка“ или „од Краљевића Марка“ не би, отуда, имали идентичну конотацију са онима „од Адама и Еве“ и сл.). На исти начин, фразем „Танталове муке“ биће могуће „преобратити“ у „муке Исусове“ (исп. То што ја доживљавам, то су муке Исусове (Е)), али не и у: „муке Гашине“/„муке Брутове“/„муке Мујине“ или др. јер за то нема одговарајуће спознајне мотивације (историјске подлоге, легендарне основе и сл.).

Имена која налазимо у фраземама овога слоја јесу обично: *Адам, Ева, Аврам* (ВП), *Понције Пилај, Ајена, Давид, Голијат, Дамокло, Арјус, Ахил, Горди(јев) Сизиф(ов)*²⁷, *Херкул, Мејузале, Соломон, Пир, Бруи* (из Библије, антике и сл.)²⁸

²⁷ Неће бити сасвим прихватљиво мишљење Д. Рагуџа да „имена у фразеологији губе своју функцију имена“ те да бисмо отуда израз „Сизифов посао“ (будући да значи „бесмислен, узалудан посао, посао без сврхе“) могли „мирне душе писати и: сизифов посао“ и да то што га ипак пишемо великим словом јесте ствар „традиције о задржавању односа с извором фразеолошког склопа и значења, иако тај извор иначе није увек познат, јасан“ (н. д., 21). Тачно је да има случајева када име има ранг апелатива (нема се у виду никаква конкретна личност), па отуда и често напредне изреке с властитим / апелативним именицама (исп. ко о чему *Рабо / баба* о уштинцима; беспослен *Мујо/јой* фишке савија/јариће крсти; *Лазо/један* лаже, а *Мајо/друји* полагају, стар као *Мајузале/библија*, и др.), али се сви случајеви не могу изједначавати. Рагуџ, наиме, ранг (значење) властитог имена у изразу „Куд сви Турци, туд и мали Мујо“ (где се, како вели само име „Мујо . . . не може идентифицирати ни са стварним неким Мујо, ни с било ким“) изједначава с изразима уопште, па и с онима типа „Сизифов посао“ где, очито, немамо посла с неидентификативним ни појмом ни именом. А то што неко зна или не зна ко је Сизиф, заиста не би могао бити релевантан критеријум не само за одређење у вези с употребом великог или малог слова већ ни иначе. Уосталом, пословице, изреке и сл. увек су на неки начин „конкретно примењиве“. Чак и у фрази—„Куд сви Турци ту и мали Мујо“—име (Мујо) у ствари подразумева—неко лице, оно, наиме, због којег се пословица у говорној комуникацији и казује (нпр. „Куд сви („људ“ „моји другови“ итд.) ту и мали Мујо“ (тј. ту [ћу] и „ја“ / „ти“ или—већ ко други на кога се то и односи). Тешко би било препоручити да се и *Турци* и *Мујо* замисле као апелативи, без обзира на „неидентификативност“, „непознавање ствари“ итд. Ствар је у томе што име *Мујо* или др. у таквим фраземама одиста нема свој конкретни конотат, док у, рецимо, „Касно *Јанко* стиче на Косово“—такав „конотат“ постоји. То што и у једном и у другом случају антропоними имају одиста нечега заједничког са апелативима проистиче, међутим, из општости *целе изреке*, пословице и сл.; датост „конотата“ је, у неким случајевима, управо семантички основ изреке (као у „Јак је као *Краљевић Марко*“ или сл., што би се у даљој транспозицији могло „преиначити“ у „Јак је као бик“ или сл.).

²⁸ Закључак Рагуџев по којем „се чини да је у укупном фразеолошком материјалу с именима највећи дио књишког, ученог карактера, и то највише из Библије, те из грчке

Ако изоставимо имена: *Бої, Госїод (Госїодин)*, из хришћанске, новозаветне митологије највише је фразема у вези с именима: *Исус/Хрисїос* (исп. ВП), *св. Лука, св. Никола* (ВП), *св. Јован* (ВП), *Јосїи љраведни, св. Илија* (ВП), *св. Лазар, св. Пеїтар, Јуда, Марија (боїородица), Тома (неверни)*.

Од домаћих историјских личности, најчешће срећемо имена: *Кулин бан, Краљевић Марко, Јанко (Сибїњанин), краљ Милан, цар Шћейан, кнез Лазар* (ВП), а остала ретко.

2. Други слој фразеолошких антропонима могла би да чине имена за која можемо утврдити само изван — *анеїдоїски рани*. Начелно су то имена која су без семантичко-ситуационог амбијента који би био шире познат, услед чега су и антропоними у сфери говорне комуникације „анонимни” За слушаоца и у семантичком индикативном пољу имају „нулто” значење, услед чега се без одговарајућег коментара и објашњења не могу сасвим или никако разумети. Ту се ради најчешће о пословицама. Слушалац је, дакако, свестан антропонимског значења имена, али је за њега избор антропонима ирелевантан, мада може имати и своју унутрашњу мотивисаност. Ипак, накнадни коментар је готово неопходан, јер су личности у фраземи непрепознатљиве. Такви би изрази (пословице) били: *Свети Лука снијег закука* (= Кад дође свети Лука, 18 октобар, онда може и снијег ударити) (ВП); *Има и Паица топуз*, али у бисагама (= кад се ко хвали оним што нема при себи). Паица је био бег у Невесињу (ВП). *Милутину полутину* (исп. раније објашњење) итд.

3. У посебну категорију издвојили бисмо фраземе који *немају никакву иїсторїјску или анеїдоїску їодлоїу*, немају, дакле, наслон на било какав конкретни денотат, већ у фраземи егзистирају искључиво из силабично-метричких разлога. Антропоним је у таквим случајевима сликовно подударан са претходним или потоњим стихом (који се не мора увек у говорној комуникацији наводити; може бити чак и заборављен, временом) или се сликовно подудара са претходном или потоњом речи на коју се надовезује. Јасно је, дакле, да је антропоним производња категорија, без семантичке конотације, лако замењив апелативом или пак изостављив. Такви би били фраземи типа: *їаїїа-Маїїа; Цїле-Мїле; Мїле-Лале; хаїде Јово наново; Јанко и Марко; Црви, Мїлоїка, царева девоїка; Ко ме име Злокера, свуд га зло ћера* (ВП); *Испод Мире сто ћавола вїре; Сїаши Курїїа да узїаши Мурїїа; Два лоша убише Мїлоша; Жив ми Тодор, да се чини їовор; Кука Тодоре, сваки дан їо їоре* (ВП) итд.

4. Једна група фразема употребу антропонима изводи из каквог — општијег утиска, било о појму, било о имену који се за њих везује. Ту би дошли и антропоними (често наслоњени на „презиме”) који су измишљени, одн. начињени, како вели Д. Рагуж, „двоструком метафоризацијом” — творбом властитог имена од општих речи и њиховом транспозицијом у фразеолошко значење²⁹. То су фраземе типа: *килави Радован; глуши Авїусї; Каїїица за све*³⁰; *лењи Гаша* (мада је то према Змају); *маїмун-Ђока, радио-Мїлева; баба-Марїа* (према месецу марту); *сирота Мїлева; Шано, душо* (према „шену”) *шатро Мїка, Пера, Лаза; си, Мїле, одн. Вїнко Лозїћ* (према „вино” и „лоза”);

и римске антике, што није ни чудо” — не стоји. Довољно је бацити поглед само на регистар имена у Вуковим Српским пословицама, па се осведочити у супротно.

²⁹ Н. д., 21.

³⁰ Ово је слично са „девојка за све”; исп. и у немачком Mädchen für alles (одн. Kätzchen für alles). Нисам утврдио колико једно с другим има генетске везе.

Десанка Шакић (према — „десна шака“); *Звонко Сјасић* (према „звон“ и „спас“); *Трчко Трчковић* (према „трчати“); *Љушићимир Љушићимировић* (према „љуштити“); женски *Пејко* (према „петљати се у женске послове“) итд.

5. И, најзад, посебно бисмо издвојили антропониме наслоњене на — *интернационалну или домаћу савремену анејдоицику*, литературу, историју па и филм, телевизију, и др. где су антропоними — реални ликови, опште познати културној јавности или широј публици, нарочито ако по нечему постану „појам“ за нешто — те како такви и улазе у комуникациони говорни план са изразитим семантичким садржајем, који се, дакако, мора познавати да би њихова транспозиција у сферу фразема била разумљива. (Слично као у случају (1)). Такви би били: *Кир-Јања*; *Пољемкинова села*; *Радојка и Тине*; *Гарича* на квадрат; *Брижмишино* кољено; *Белмондо-наочари*; као *барба-Жване* пругу (прећи некога); *Сјаљинове* оргуље (= „каћуше“, врста вишецевног артиљеријског оружја)³¹ и сл.

6. Изузимајући антропониме који су по пореклу из недомашних сфера (библије, антике, стране анејдотике итд.), може се запазити да су антропоними у фразеологији (не само они историјски мотивисани, већ и они с нултом семантичком вредношћу) — највећим делом искључиво домаћа, у народу веома позната и распрострањена имена или хипокористици: *Пера*, *Пејшар*, *Тоша*, *Лаза*, *Мика*, *Анђелија*, *Марко*, *Милушин*, *Марија*, *Јанко*, *Ситојан*, *Рајко*, *Миле*, *Лале*, *Тодор*, *Милош*, *Марјин*, *Ђура*, *Ђока*, *Јова*, *Милан*, *Милева*, *Марџа*, *Радован*, *Панџа*, *Насџа*, *Мара*, *Марија* (с извесном превагом мушких имена), те, с обзиром на историјске прилике, и у знатном броју и муслиманска имена, као: *Курџа*, *Мурџа*, *Мухамед*, *Фаџа*, *Мујо*, *Хасан*, *Алија* (ВП), *Муса* (ВП), *Осман* (ВП), *Хајдар* (ВП) и др.³²

Београд

³¹ Лист Политика од 6. новембра 1983, 2.

³² Овај је рад, у скраћеној верзији, прочитан на Петој југословенској ономастичкој конференцији, која је одржана у Мостару од 12. до 15. октобра 1983. године.